
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

ЛII

Београд 2004

Г

Е

И

UDC 39 (05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LII

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIC,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted for publication by the reference of associate member of the SASA
Vojislav Stanovčić at the VIII session, Department of Social Sciences SASA,
October 4th 2004.

Belgrade 2004

УДК 39 (05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LII

Уредник:
ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:
ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:
МАРИЈА ЂОКИЋ

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
4. октобра 2004. године на основу реферата дописног члана САНУ
Војислава Становчића

Београд 2004

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензент:

дописни члан САНУ ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

ЈЕЛЕНА ЧВОРОВИЋ

Коректор:

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39 (05)

ГЛАСНИК Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / уредник Драгана Радојичић. — Књ. 1, бр. 1/2 (1952)– . — Београд (Кнез Михаилова 35/III) : Етнографски институт САНУ, 1952– (Београд : Чигоја). — 24 cm

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR.-ID 15882242

САДРЖАЈ — SUMMARY

<i>Љиљана Гавриловић</i> , Етнографија виртуелне реалности	9
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , The Ethnography of Virtual Reality	16
<i>Бојан Жикић</i> , Гест у егзотеричном контексту	17
<i>Bojan Žikić</i> , Gesture in an Exoteric Context	28
<i>Nevena Ćurčić</i> , Texts, Audiences and Relations of Power Research Paradigms in Media and Cultural Studies	29
<i>Невена Ћурчић</i> , Медијски текстови, публике и односи моћи истраживачке парадигме у студијама медија и културе	40
<i>Мирослава Малешевић</i> , Снови о будућности: како дечаци и девојчице виде своје родне улоге	43
<i>Miroslava Malešević</i> , Dreams About the Future — How Boys and Girls Perceive Gender Roles	51
<i>Мирослава Лукић Крстићановић</i> , Фолклорно стваралаштво у бирократском коду — управљање музичким догађајем	53
<i>Miroslava Lukić Krstanić</i> , Folklore in Bureaucracy Code / Running a Music Event	65
<i>Марина Симић</i> , Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића	67
<i>Marina Simić</i> , Identity Construction of a Football Club on the Example of FC Obilic	80
<i>Иван Ђорђевић</i> , Улична прослава Нове године у Београду	81
<i>Ivan Djordjević</i> , Street Celebration of New Year's Eve in Belgrade	90
<i>Александар Крел</i> , Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву	91
<i>Aleksandar Krel</i> , Changes in Traditional Children's Games Among Serbs in Tovariševo	108

<i>Младена Прелић</i> , Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета	109
<i>Mladena Prelić</i> , Maintaining Ethnic Identity: Family Patron's Day Among the Serbs in Budapest and Surrounding Area	115
<i>Мирјана Павловић</i> , Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару	117
<i>Mirjana Pavlović</i> , Native Language as an Ethnic Symbol. Serbs in Timisoara	126
<i>Александра Павићевић</i> , Нека питања спољних миграција југословенског становништва током друге половине двадесетог века — Време за преиспитивање? —	129
<i>Aleksandra Pavićević</i> , A Few Questions Concerning Exterior Migrations of Yugoslav Population During the Second Half of the 20 th Century — A Time for Reconsideration —	136
<i>Петер Славковски</i> , Традиционална култура словачких мањина у средњој и југоисточној Европи	139
<i>Peter Slavkovski</i> , Traditional Culture of Slovakian Minorities in Central and Southeastern Europe	145
<i>Јелена Ћворовић</i> , Reproductive Behavior, Ethnicity and Socio-Economic Status — A Comparison of two Serbian Gypsy Groups	147
<i>Јелена Ћворовић</i> , Репродуктивно понашање, етницитет и социо-економски статус — Поређење две групе Рома	152
<i>Сања Златановић</i> , Василица и самоодређење Рома	155
<i>Sanja Zlatanović</i> , Vasilica and Self-Determination of Roma	164
<i>Милош Луковић</i> , Цинцари у Урошевцу и другим „косовским железничким варошима“ — Прилог историји Цинцара у Србији —	165
<i>Miloš Luković</i> , Tzintzars in Uroševac and Other Kosovo' Rail Centers — a contribution to the history of Tzintzars in Serbia —	185
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Религија и насеље као чувари народносног	187
<i>Mirko Barjaktarović</i> , Religion and Settlement as Preservers of Ethnicity	197
<i>Никола Пантелић</i> , Градска породица и традиција осамдесетих година XX века	199
<i>Nikola Pantelić</i> , Urban Family and Tradition in the 1980's	204
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије — митска бића Тамнаве	205
<i>Ivica Todorović</i> , Mythical Creatures of the Tamnava Region: A Basic Mytological Code in the Serbian Folk Religion	225
<i>Бојан Јовановић</i> , Вампир као метафора	227
<i>Bojan Jovanović</i> , Vampire as a Metaphor	233

<i>Гордана Благојевић</i> , Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру	235
<i>Gordana Blagojević</i> , A Contribution to the Vampire Studies Among Serbs or Vampire Stories From Luznica	242
<i>Ласџа Бајковић</i> , Највећа жртва — Жртвовање сопственог детета као мотив у словенској народној књижевности	243
<i>Lasta Djapović</i> , The Main Sacrifice — Sacrificing own children in Slavic folk literature	255
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Temporal Settling of Holidays and Annual Customs in Villages at the Foot of the Avala Mountain	266
<i>Зоран Гудовић</i> , Неке архаичне црте у друштвеном животу Брскућана (Етнографске забелешке)	267
<i>Zoran Gudović</i> , Some Archaic Traits in Social Life of Brskuceans (Ethnographical Notes)	280
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Одлике родбинске терминологије у врањском крају	283
<i>Jadranka Djordjević</i> , Kinship Terms in the District of Vranje	293
<i>Десанка Николић</i> , Шаливе ерске приче из ариљског краја	295
<i>Desanka Nikolić</i> , Humorous “Era” Stories from the Arilje Region	300
<i>Драгана Радојичић</i> , Санитарни кордон	301
<i>Dragana Radojičić</i> , Sanitary Cordon	310
<i>Мирослав Свирчевић</i> , Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва	311
<i>Miroslav Svirčević</i> , Migrations in Serbia During the 18 th Century and Patriarchal Society Institutions	326
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Преглед словеначких часописа из етнологије (2000–2003)	327
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија проф. др Ђурђице Петровић — 1. део (1927–2003)	335

Прикази

<i>Софија Милорадовић</i> , Невенка Миловановић, <i>Доња Муџница. Варош међу селима</i> , Параћин 2003, 505 стр.	357
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Радоје Д. Цветић, Пиносава — подавалско насеље, Београд 2003, Библиотека <i>Хроника села</i> , с. 1–351.	358
<i>Душан Дрљача</i> , Етнологија у часопису шабачког Музеја — Годишњак Народног музеја у Шапцу, бројеви 1, 2 и 3 (2000, 2001. и 2002)	360

In memoriam

Бојан Жикић, Проф. др Душан Бандић (1939–2004) 363

Сећање

Никола Панџелић, Ранко Финдрик (1922–2004) — Неимар музеја „Старо село“ у Сирогојну 365

Аутори у Гласнику ЕИ САНУ ЛП 369

Упутство ауторима 371

Милина ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ
Етнoграфски институт САНУ, Београд

УДК 398.33(497.11) „194/196“
Оригинални научни рад

ВРЕМЕНСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПРАЗНИКА И ГОДИШЊИХ ОБИЧАЈА У ПОДАВАЛСКИМ СЕЛИМА*

У раду се разматра празновање у народном схватању, затим временско одређење празника и годишњих обичаја на примеру подавалских села: Зуце, Пиносава и Бели Поток. Период који се у раду разматра је време од краја Другог светског рата до краја шездесетих година прошлог века.

Кључне речи: празник, празнично време, време и годишњи обичаји, подавалска села, период од краја Другог светског рата до краја шездесетих година прошлог века.

Годишњи обичаји су повезани са празницима који имају свој устаљени и датумски утврђени временски циклус. На почетку излагања посветићу се одређењу празника на основу народног схватања. За разматрање теме послужиће ми примери из београдске околине, односно из трију подавалских села: Зуце, Пиносава и Бели Поток.¹ Време које ће бити примарно у разматрању је период после Другог светског рата, па све до краја шездесетих година прошлог века. То је период у коме су обичаји били сачувани у већем обиму и бројности, а по свом садржају се могу још увек сматрати традиционалним наслеђем — у односу на период између два светска рата.

Одређење празника и празнично понашање. Празницима, тј. данима који су се разликовали по неком свом обележју од уобичајених, у народу се посвећивало много више пажње у прошлости, него што се то данас чини. У животу људи, како у прошлости тако и данас, смењују се дани који имају, за њих, различита значења, односно различито су вредновани. Свакодневни сеоски живот био је обележен сталним смењивањем радних дана, када је било време обављања разних послова везаних за потребе чланова породице или шире сеоске заједнице, и нерадних — тзв. *празничних дана*, када се животни *ријетам свакодневице* мењао и прилагођавао новонасталим околностима.

Шта је у животу сеоске заједнице и појединца значао „долазак“ празника? Значао је, пре свега, прилагођавање времену које долази, а што је, на првом месту,

* Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту 2157: *Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција*, који је у целости финансирало Министарство науке и заштите животне средине РС.

¹ Разматрања и закључци у раду засновани су на теренским истраживањима, обављеним у подавалским селима, и на грађи прикупљеној том приликом за потребе израде магистарске тезе.

предвиђало прекид са свим обавезама којима су испуњени „обични“ радни дани и могућност да се наставе започети послови тек по окончању празника. Истовремено се очекивало да се обаве обичајне радње које су празнични дани подразумевали. То значи да су празнични дани били у потпуности другачији од обичних дана, јер су имали и посебна обележја у народу, пре свега, у виду одређене обичајне праксе. Ови дани су у прошлости били подједнако значајни и за породицу и за њене чланове, али и за ширу сеоску заједницу.

Када је у питању народно празновање (прослављање празника на селу), односно празнична обележја појединих дана у години, уочавамо два значења/два тумачења о томе коме је одређени празнични дан посвећен — *хришћанско* и *народно*. Према хришћанском тумачењу, празници су посвећени сећању на значајне догађаје из хришћанске традиције,² а по народном се — осим што су празници посвећени хришћанским свецима који се углавном поштују на поједине празнике — обављају и за ту прилику предвиђени обичаји, који се у неким случајевима не могу повезати са светитељем чије име празник носи.³

Једно од обележја годишњих празника, па и обичаја као њихове пратеће манифестације, јесте циклично понављање током године. У овом цикличном понављању уочавају се два циклуса празника, која теку паралелно: 1. *седмични* и 2. *годишњи*.

1. *Седмични циклус* подразумевао је празновање недеље као празничног дана, када се избегавало обављање свакодневних послова (осим у појединим ванредним приликама). Недеља је била веома важан празнични дан у животу сеоских заједница — све до тренутка када почиње да се у послератном периоду мења структура сеоског привређивања. Веће ангажовање средње и млађе генерације изван места становања намеће потребу да се и недељом обаве поједини послови, који су раније обављани и завршавани преко недеље (тзв. радним данима). Да се не ради недељом — само се донекле задржавало код старије генерације, која је и надаље остајала код куће, односно није имала других обавеза изван домаћинства или села.

2. *Годишњи циклус* је подразумевао да се у току календарске године празнују — појединачно (у породици) или колективно (читава сеоска заједница) — за то одређени дани, који су називани — *йразници*. Сви празници током године у народу нису имали исту важност. Према „тежини“ празника одређиван је и народни однос према њима. Тако је на поједине празнике строго забрањивано обављање било каквих послова, док се на поједине, „мање тешке“ празнике није сматрало за грех обављање послова, чак и пољопривредних.

Кад су годишњи празници у питању уочава се да их карактерише: 1. *нейокрејносћ* или 2. *йокрејносћ* (тзв. *йомерајући* празници).

1. *Нейокрејни йразници* се увек празнују одређеног датума. Током године ови празници преовлађују, а највише их је током зиме, лета и јесени.

2. *Покрејни йразници* нису везани за исти датум, али се увек обележавају у исти дан (субота, недеља, четвртак и сл.). Померајући празници су они који се празнују током пролећа и међу којима је Ускрс најважнији празник (нпр. Покладе, Лазарева субота, Цвети, дани Велике недеље, Велики петак, Спасовдан, Духови и др.).

У народној традицији празник је био, пре свега, нерадни дан. У аграрном друштву, у које можемо убројати и подавалска села током једног периода после

² Лазар Мирковић, *Хеорџологија*, Београд 1961, 6.

³ Према теренским истраживањима поједини обичаји и веровања не могу се директно повезати са светитељима чије име неки од празника носи.

Другог светског рата дани обављања свакодневних послова смењивали су се са празничним данима, када се ти послови нису обављали. Традиција празничног понашања после Другог светског рата почела је у неким сегментима релативно брзо да се мења, пре свега у зависности од важности празника за заједницу, али и од времена када је падало његово празновање.

Празнично време. Празнично време настаје прекидањем уобичајеног, профаног времена и дотадашњих важећих друштвених правила. Празничним ритуалима прекидамо уобичајену профану и успостављамо једну другачију — свету реалност. Понављање, односно враћање светог, празничног, друштвено ванвременског сегмента, једна је од основних карактеристика виталне пулсације социо-културних заједница.⁴ Човек дели на сегменте континууме времена и простора, па стога протицање времена види као низове одвојених догађаја.⁵

Учествовање у једном празнику подразумева излазак из „свакодневног“ временског трајања и уклапање у друго тзв. митско време, реактуализовано кроз празник. „Религиозни човек живи две врсте Времена, од којих се оно значајније — Свето време — представља у неочекиваном виду кружног, поновљивог и повративог Времена, неке врсте вечне митске садашњости, што се повремено успоставља посредством обреда.“⁶

Значи, време које означавамо годином није једнообразно и без прекида. Постоје раздобља светог времена, где се налази и време празника (углавном периодичних), али постоји и профано време, свакодневно временско трајање, у које се уписују чинови лишени религиозног, али и сваког другог значаја.⁷

Најзначајнији период у овом кружном временском трајању је свакако имала Нова година.⁸ Она је реактуализација космогоничке, а подразумева обнављање времена од његовог почетка и успостављање примордијалног „чистог“ времена, какво је било у време стварања. Из тих разлога су дани око Нове године (Божића) посвећивани различитим врстама „чишћења“. Нова година је била време укидања не само протекле године него и протеклог времена.⁹

Како сматра М. Елијаде „верује се у могућност повратка апсолутног 'почетка', што укључује симболично уништење и рушење старог свијета. Крај је дакле укључен у почетак. То ништа не изненађује, јер примјерна слика тог почетка којему претходи и слиједи неки крај јест година, кружно козмичко вријеме, онакво какво се опажа у ритму годишњих доба...“¹⁰

Било је у обичају да се празнични дан „најављује“ на одређени начин (нпр. пуцање из прангија на Бадње вече, лупање звонима и штаповима током Беле недеље и сл.). Сваки од „празничних“ поступака указивао је да је празник и да га прати одређена радња, а то би значило да је, на пример, и празнична бука једно од обележја празничног времена.

Колективно окупљање је, такође, једна од карактеристика појединих празника. У тим окупљањима је било песме, игре и радости, као највидљивијих начи-

⁴ Војан Јовановић, *Празнична antiteza slavljenja postojećeg*, *Kultura* 73–74–75, Београд 1986, 70.

⁵ Душан Бандић, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, XX век, Београд 1997, 117.

⁶ Мирица Елијаде, *Sveto i profano*, *Zamak kulture*, *Vrnjačka Banja* 1980, 31.

⁷ *Исис*, 31–32.

⁸ Видети: Сенка Ковач, *Време и простор у празницима божићно-новогодишњег циклуса код Срба*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001, Етнографски музеј, Београд 2001, 421–433.

⁹ М. Елијаде, *Sveto i profano...*, 35.

¹⁰ М. Елијаде, *Mit i zbilja*, *Zagreb* 1970, 49.

на за испољавање осећања (Ђурђевдан — одлазак на воду, игра у *йорџи* на Ускрс и за сеоску славу). Све обичајне радње су имале сврху стварања посебне празничне атмосфере, а празнична „бука“ — изазвана радошћу и весељем — имала је функцију раздвајања обичног и празничног времена.

И док су радост, весеље и добро расположење били обележје већине празника током године, на другој страни су били празници, тј. дани посвећени умрлима (Задушнице), када места расположењу нема. Ове празнике углавном обележава тишина.

Учесници у празничним ритуалима имају заједнички доживљај, као што су игра и песма — посебни видови празновања и исказивања радосног расположења. Ове, обично групне активности нису део само празничног времена, већ и одмор од свакодневних обавеза. Дакле, празник је не само време радости и забаве, већ је он и одмор од свакодневних обавеза.

Према томе, основни облик испољавања радосног осећања, у складу са традиционалним народним схватањима, био је спој песме и звука који она ствара, као и игра која је опчињавала, али и била могућност „пражњења“ и припрема за обављање послова који следе када празник прође. Значи, „празник у свом пуном облику треба, у ствари, да буде врхунски тренутак друштва, који прочишћава и обнавља“, ¹¹ а један од начина тог остварења била је игра.

У празницима се уочава дихотомија *свeтло* — *свeтловно* што подразумева два различита начина прослављања празника, условљена — местом и временом. Тако су појмови *йразновaтџи*, *радовaтџи се* и *веселитџи се* имали не само различита значења него и различите начине испољавања, а весеље и радост су, пре свега, у области духовног.

Празник као нерадан дан омогућавао је појединцу да се посвети другачијим активностима од оних свакодневних. Једна од таквих активности била је игра којом се, између осталог, изражавало празнично расположење. Игра се, заправо, како наводи Јохан Хојзинга, „свугдје појављује као одређени квалитет деловања, који се разликује од ’обичног’ живота“.¹² Она осмишљава и даје подстрек свакодневним активностима људи.

Игра је нешто што није „обичан живот“, а стоји изван процеса непосредног задовољења нужде и прохтева, она је та која, заправо, тај процес прекида. Игра нам се сама по себи, бар на први поглед, указује као неки интермецо у свакодневном животу, као деловање у време одмора и ради одмора. Игра је део живота, она га украшава и допуњује. Она је неопходна друштву због смисла који садржи, због њена значења, због изражајне снаге и због духовних и социјалних веза које ствара.¹³ Осим што употпуњава време разоноде, она појединцу може помоћи да осмисли своје свакодневне послове и усклади међусобне односе.

Временско одређење годишњих обичаја. На самом почетку можда је неопходно разјаснити шта подразумевам под временским одређењем годишњих обичаја. Годишњи обичаји представљају календар, што значи да се директно односе на друштвено време. То би значило да годишњи обичаји чине делове празничног времена. Они су, заправо, временске ознаке које континуирано време претварају у дисконтинуирано друштвено време.¹⁴

¹¹ Rože Kajoa, *Teorija praznika*, Kultura 73–75, Beograd 1986, 57.

¹² Johan Huijzinga, *Homo ludens*, Zagreb 1970, 13.

¹³ *Истџо*, 19.

Како је већ показано, празници имају своје време трајања и понављања. Празнични дани у народној традицији нису „празни“ дани, већ дани који су били испуњени одређеним обичајима, од чијег „правилног“ извођења су зависили добробит и опстанак заједнице. Како су обичаји били део празничног дана, значи да су се одигравали у одређеним временским интервалима, па би их требало посматрати — по мишљењу И. Ковачевића — у функцији времена њиховог одвијања.¹⁵ Значи, под временским одређењем празника подразумевам сегменте дневног времена у коме се поједини обичај изводи. За обичајне радње било је, према народном схватању, врло важно време њиховог извођења. Протицање времена човек у свом окружењу препознаје и кроз смењивање годишњих доба, те стога он — као друштвено биће — природне процесе којима мери време истовремено опажа и као друштвене процесе. Значи, човек опажајући „природно“ трајање као „друштвено“ трајање, структурира време по другачијем критеријуму.¹⁶

Залажењем унутар празника, тј. кроз начин народног празновања, сазнајемо како обичаји употпуњују празничну атмосферу. Издвајањем празничних дана из свакодневице уочавамо да они нису, како је већ поменуто, „празни“ и без садржаја, већ да се обављају радње предвиђене за ту прилику, које не само да употпуњују празник, већ су и на добробит заједнице која га спроводи. Значи време унутар празника, а мислим првенствено на време извођења појединих обичаја годишњег циклуса, подразумева временски интервал одржавања обичаја са свим предрадњама које му претходе, јер, као што смо видели, поштовање недеље као празника је значило само уздржавање од обављања свакодневних послова, осим када се са празновањем недеље не поклопи и празновање неког од светаца.¹⁷

Како изгледа празновање у подавалским селима? Обележавање одређених датума током године, које називамо празником, обавља се по унапред познатом обредном сценарију, где традицијски наслеђени елементи у прослављању углавном нису долазили у питање. „Укидање и одбацивање уобичајених правила током трајања прослава је, заправо, једно од основних ритуалних правила празничног понашања. Како се, дакле, одвија по унапред утврђеним конвенцијама, овакав вид понашања, различит од свакодневног по степену слобода је првенствено у функцији поретка који допушта испољавање оваквих садржаја.“¹⁸

Годишњи обичаји, који су се одржавали у једном периоду после Другог светског рата у подавалским селима, у садржинском погледу углавном припадају домену тзв. народне културе (одн. традиционалне културе). У овом времену поштују се скоро сви празници из ранијег периода, а обичаји који се изводе углавном су задржали наслеђену форму обележавања. У одржавању обичаја још увек учествују сви чланови породице.

Током педесетих година прошлог века долази до постепене промене у схватањима, што доприноси постепеној промени односа према традиционалној култури. Ово је и период уплива власти у домене традиционалне културе, што иницира њене промене. Поједини обичаји бивају забрањени, а то је довело и до њиховог релативно брзог избочијавања, и то у потпуности — ако обичај није био повезан са

¹⁴ Ivan Kovačević, *Semiologija rituala*, XX vek, Beograd 1985, 152.

¹⁵ *Исџо*, 144.

¹⁶ D. Bandić, *н. д.*, 118–119.

¹⁷ Непосредно после Другог светског рата недељом се ишло у цркву, а пре рата је то било скоро обавезно.

¹⁸ B. Jovanović, *н. д.*, 69.

празником који је посвећен хришћанском свецу, или само делимично — изобичајавања обичајног дела, али настављања поштовања хришћанског свеца.

У претходном делу је указано на најважније одреднице празничног времена, а на овом месту ће се Време разматрати у систему годишњих обичаја, при чему не треба изгубити из вида да су обичаји само један од видова манифестације празника.

Годишњи обичаји су, заправо, део календара, па када се говори о временском одређењу обичаја уочавају се две категорије времена: 1. датумско време одржавања и 2. сегменти годишњег временског циклуса у коме се обављају поједине обичајне радње.

1. *Датумско време одржавања обичаја*. С обзиром на чињеницу да су годишњи обичаји саставни део празника, а они су део (црквеног) календара, то је датумско време празновања, па самим тим и извођења обичаја, унапред одређено и на њега појединац или група немају никаквог утицаја.

2. *Сегментни годишњег времена одржавања обичаја*. У оквиру годишњег циклуса уочава се различитост временског трајања празника, као и времена обављања појединих обичаја па се може издвојити неколико категорија овог сегментираниог времена.

1. *Дневни ритам празника и обичаја*. У ову групу спадају празници који се празнују само један дан. У току године је највећи број ових празника (нпр. Богојављење, Сретење, Св. Трифун, Младенци, Благовести, Ивандан, Св. Илија, Преображење, Мала Госпојина, сеоске славе и др.).

2. *Вишедневни ритам празника и обичаја*. То су празници који се прослављају више од једног дана. Неколико празника — Божић, Ускрс, Духови — празнују се три дана. Сваки од наведених празничних дана испуњен је одређеним обичајима.

3. *Недељни ритам празника и обичаја*. Постоји неколико празника који се празнују читаву седмицу. На пример, обично се недељу дана постило ради причешћа. Бела недеља се, такође, издвајала у празновању.

4. *Вишенедељни ритам празника и обичаја*. Празнике који трају дужи временски период — Месојеђе, Некрштени дани, Постови — обележавало је за ту прилику уобичајено обредно понашање.

Време за обављање појединих обичајних радњи јесте предвиђено обрасцима прослављања, али углавном се одређује индивидуално, при чему се води рачуна да се не иступа из предвиђених, наслеђених обичајних образаца. У дневном ритму празника обичајне радње које су карактеристичне за поједине годишње празнике најчешће се обављају: а) *шоком јутра* или рано изјутра, у време изласка или непосредно по изласку Сунца; б) *шоком дана* — што значи да нема одређеног времена за обављање обичајних радњи, али је неопходно да се оне ураде; в) *шоком прейоднева*; г) *око иоднева*; д) *шоком иослейодневних саји*; њ) *шоком вечери*; е) *шоком ноћи*.

а) *Ујутро*:

— На Божић домаћин или домаћица су одлазили на извор да донесу „неначету“ воду којом су се укућани умивали, а један део ове воде се остављао за спремање божићног ручка.

— Домаћица је клала петла и месила чесницу.

— Полаженик је долазио у кућу да пожели родну, срећну и здраву наступајућу годину.

— Домаћин је хранио стоку, а домаћица живину.

— Трећег дана се чистила кућа и износио Божић.

— На Младенце и Благовести се скупљало и палило ђубре ради заштите од змија.

— На Ускрс су укућани прво јели („промрсивали“) фарбана јаја.

— На Ђурђевдан се умивало росом.

— На Ивањдан су се укућани провлачили кроз ивањски венац.

— На одређене дане (у зависности од села) одржавала се тзв. воловска богомоља, којом су се село и њени житељи штитили од болести и заразе.

б) *Током дана* без неке конкретне сатнице требало је на поједине празнике урадити следеће:

— На Св. Варвару се кувала житна „вара“, која се јела увече или сутрадан — на Св. Николу.

— На Бадњи дан и Крстовдан се постило. Преко дана се није јело.

— На Св. Трифуна се није улазило у амбар да птице не би дирале усеве, али и због заштите од глодара.

— Током Беле недеље млади су се љуљали на љуљашкама у двориштима или витлали на витлима, постављеним на раскрсницама, а ишле су и маскиране поворке.

— Другог дана Ускрса ношена су фарбана јаја комшијама и рођацима.

— Између Госпојина сакупљала су се јаја, која су се остављала за коришћење у зимском периоду.

в) *Прејодне:*

— На Материце деца су „везивала“ мајке, баке, комшинице, а ове су — да би се „развезале“ — давале симболичне поклоне (суво воће, јабуке и сл.).

— На Туциндан је домаћин клао прасе намењено за божићну печеницу.

— На Бадњи дан су домаћице месиле обредне хлебове и спремале посну храну за бадњеданску вечеру.

— На Мали Божић је домаћица спремала ручак и месила „василицу“.

— На Богојављење се ишло у цркву по освећену воду, која се сматрала лековитом.

— На Сретење се гледало какво је време током преподневних сати и по томе се одређивала дужина зиме.

— На Чисти понедељак су жене „одмашћивале“ посуђе.

— После постова се ишло у цркву на причешће.

— На породичну славу носили су се колач и жито у цркву на освећење.

— На Задушнице и друге празнике излазило се на гробље.

— На Лазареву суботу ишле су *лазарице*.

г) *Подне:*

— На Божић и Крсну славу се дизала *у слава* (секао се колач, палила се свећа и кадила се кућа),

— Гости су долазили на славски ручак.

— На Ускрс се породица окупљала на породични ручак.

д) *Појодне:*

— На Бадњи дан се секао бадњак и припремала слама која ће се увече унети у кућу.

— Долазило се на ручак на породичну и сеоску славу.

- На Ускрс и сеоску славу ишло се у *йорџу*¹⁹ на вашар.
- Уочи Ђурђевдана се брало биље и секло лесково пруће, које се стављало на куће, помоћне зграде и у њиве.
- На Велики петак су домаћице фарбале јаја.

ђ) *Увече:*

- На Бадње вече домаћин је уносио бадњак и сламу у кућу, затим читао молитву, кадио и палио свећу, а потом бацао орахе у ћошкове.
- Домаћица је постављала посну вечеру за укућане.
- На Покладе се спремала посебна вечера која је садржавала и јаја. Пред спавање су се укућани мазали белим луком ради заштите од вештица. У исту сврху се стављало и парче гуме у шпорет.
- Постепено се уводио обичај да се дочекује званична Нова година (31. децембра).

е) *Ноћ:* Ноћ је обично време када замиру све друштвене активности. Међутим, у неким случајевима је ово било време за обављање обичајних радњи које су извођене са одређеним циљем.

— У време Некрштених дана (од Божића до Богојављења) било је пожељно избегавати шетње ноћу, изван куће, због „нечистих“ сила.

— Ноћ уочи Ђурђевдана група младића је излазила на узвишења ван сеоских атара да утврди има ли у селу вештица. Гледали су из ког оцака излази дим, што је био знак да у тој кући има вештица.

— Још један краћи период после Другог светског рата полагањик је долазио у кућу током друге половине ноћи.

Друштвена слика подавалских села у посматраном периоду. Друштвена организација живота имала је свој устаљени ред. Колективни ритуали (породични или сеоски) се могу означити као посебни видови покушаја да се један део живота стави под контролу и уреди.

Колективна церемонија је сложени облик симболичког понашања, који обично има стабилизујућу сврху, а има и више значења истовремено. Одређени ритуали одсликавају друштвене односе времена у коме се одржавају. У периоду који је оквир за разматрање у овом раду, обичаји су били један од кохезионих елемената у установљавању, обнављању или ојачавању традиционалних друштвених веза. Кроз њихово одржавање одсликава се стање у друштву, али и друштвене улоге појединаца.

Већ током педесетих година прошлог века започело је значајно поправљање дотадашњег економског положаја села. Доходак села се непрестано повећавао на основу повећања производње и новчаних примања од рада изван газдинства.²⁰

Упоредо са економским, одвијају се и културне промене, које су, такође, биле врло интензивне. Традиционална културна физиономија села убрзано се мења-

¹⁹ У Белом Потоку је *йорџа* простор око цркве, тј. црквено двориште, а у Зуцу и Пиносави је то простор на коме су се одржавали вашари и који није повезан са црквом, јер цркве у Пиносави нема, а у Зуцу је почела да се гради тек 1990. године.

²⁰ Видети више: Peter Marković, *Agrarna politika Jugoslavije i rezultati u proizvodnji*, Sociologija sela 29–30, Zagreb 1970.

ла, а највише тамо где се у свакидашњи сеоски живот највише уклопио процес индустријализације.

У подавалском подручју, уосталом — као и у другим сеоским срединама, земљишни посед је био главна привредна грана за производњу, а бити сељак — значило је професију највећег броја становника. Ова села, као већина села тога времена, одликовала је затвореност, али и самодовољност, јер је у послератном периоду била још увек изражена изолованост од осталог (глобалног) друштва, мада ни сеоска повезаност није била ништа значајнија.

У селима нису постојале изражене професионалне разлике, јер је релативно мали број становништва био радно ангажован ван пољопривреде. Одређена слојевитост сеоских заједница заснивала се, пре свега, на имовинским разликама. Све значајније функције социјализације појединаца и подмирење њихових потреба обављали су се искључиво у оквирима породице и, врло ретко, сеоске заједнице. Породични живот одвијао се у складу са сеоским обичајима који су — путем „живе“ речи — преношени и „дорађивани“ дуготрајном традицијом.

У једном периоду после Другог светског рата отпор према иновацијама био је поприлично уочљив, нарочито код најстаријег слоја становништва, тако да се сеоска средина скоро неприметно мењала. Све потребе, па и културне, стварала је сама сеоска средина, а преносила их путем усмене предаје. У каснијем периоду, већ током шездесетих година прошлог века, појединци и њихова заједница своје културне потребе задовољавају не само сопственим стварањем, већ и преузимајући их из своје најближе околине, а све чешће и више — из градског центра у својој близини — из Београда.

Појачана индустријализација у друштву, шире посматрано, утицала је на то да су се сеоске средине почеле убрзано мењати, „да би данас њихов начин живота, њихова материјална и духовна култура показивале црте које су умногоме различите од оних у селу какво је стољећима егзистирало прије појаве индустријских тековина.“²¹

Промене које су се догађале у друштву на глобалном плану имале су свој директан или индиректан утицај и на даље токове друштвеног и културног развитка у проучаваним селима. У најзначајније промене које су се током педесетих и шездесетих година прошлог века догађале, а чије се последице на изванредан начин и данас осећају, спадају:

- промене везане за ишчезавање самодовољности сељачког поседа,
- промене у производним техникама,
- промене изазване уливом социјалне хетерогенизације,
- промене које се изражавају у редукцији функција породице, суседства и крвних сродника,
- промене у облицима промета и духовног комуницирања с глобалним друштвом,
- промене у условима одржавања традиционалног начина живота — с једне стране, и прихватања иновација — с друге стране,
- промене у производњи и подмиривању одређених културних потреба,
- промене у садржајима радне и доколичарске културе,
- промене у условима културне дифузије.²²

²¹ Stipe Šuvar, *Kulturne promene u selima Jugoslavije*, Sociologija sela 29–30, Zagreb 1970, 123.

²² Исто, 123. До сличних констатација — као резултата личних истраживања — дошао је и аутор овог прилога.

После педесетих година прошлог века, с једне стране, нагло опада производња на самом сељачком поседу, али и у селима, док су, на другој страни, сеоски становници све више тражили посао изван села и сеоског поседа. Сеоски становници су све више проналазили посао у граду, у индустријским предузећима што је био један од разлога разбијања аутархичности и изолованости сељачког поседа, па самим тим и сеоског начина живота уопште. То је допринело да економска основа живота у селима почне да бива независна од самог сељачког поседа, његове величине и плодности. Нови извори за стицање дохотка, као и укључивање села у различита тржишта радне снаге, смањили су важност земљишног поседа за опстанак и издржавање сеоске породице.

Самостално привређивање појединаца све више утиче на то да се смањује одлучујућа улога оца као патријархалног ауторитета у традиционалној породици, мада не у потпуности.

До Другог светског рата на селу су, углавном, живели само сељаци, да би у каснијем периоду припадници других професија постали преовлађујући у социјалној структури села. Исто тако, појачавање миграција после Другог светског рата утицало је на повећавање процента непољопривредног становништва, које живи у сеоским насељима. После шездесетих година прошлог века на селу живи све више становника којима пољопривреда није основно занимање, тако да се у овом погледу село све више почиње приближавати граду. То доводи до тога да је на селу све више и тзв. сељака-радника, тј. житеља са два занимања и два прихода. Ова „новонастала класа“ постаје све већи преносилац градске културе и градских утицаја на село. Социјална хетерогенизација сеоских становника била је од значаја за даљи културни развој села и због чињенице да село све више постаје отворена друштвена заједница.

Milina IVANOVIĆ-BARIŠIĆ

TEMPORAL SETTling OF HOLIDAYS AND ANNUAL CUSTOMS IN VILLAGES AT THE FOOT OF THE AVALA MOUNTAIN

Key words: holiday, holiday-tide, season and annual customs, villages at the foot of the Avala mountain period from the end of World War II until 1960's of the last century.

The life of rural population in villages at the foot of the Avala Mountain was marked by a constant shift of working days — when the local population had to ensure its existence — and idle days. Various holiday occasions altered the regularities of everyday life. During a holiday celebration the whole village community, as well as individuals, had to adopt a new way of behavior — i.e., to discontinue all work obligations that filled regular, working days. In the past, these idle days were equally important for families and their members, and for the rural community in general. On the whole, the holidays appear in an annual cycle, discernible in a parallel mode: 1, Weekly and 2, Annual celebrations. The Weekly cycle is celebrated on Sundays, while the annual cycle celebrated various family' holidays or just days marked as "holidays". During the celebration of holidays, participants departed from their everyday existing conditions and attuned to the Holy time, generated during holidays. Various rituals and customs used to be performed that not only added to the holiday ambiance, but also ensured the well-being of the family and rural community, and protected in this way, against misfortune.

This period was marked by profound changes in family and community organizations. The changes in rural areas are the result of the rural population mass relocation in search for work and the beginning of urbanization. The process of industrialization along with the influx of the authorities onto traditional folk culture have left permanent consequences in the rural community settings and inherited folk culture.